

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ДЕФІНІЦІЙ ПОНЯТТЯ «МОВНА СВІДОМІСТЬ»

CONTENT ANALYSIS OF DEFINITIONS OF THE CONCEPT "LINGUISTIC AWARENESS"

Купос О.І.,

orcid.org/0000-0002-9123-2813

кандидат філософських наук,

докторант кафедри слов'янських мов

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Огляд наукових джерел дозволяє стверджувати, що наявні тлумачення мовної свідомості є досить різноманітними. Отже, необхідною є систематизація цих визначень, що дозволить, у свою чергу, ґрунтувати подальші лінгвістичні розробки на чітко визначених вихідних поняттях. Зазначена систематизація може бути здійснена за допомогою такого якісно-кількісного методу дослідження, як контент-аналіз. Для з'ясування особливостей поняття мовної свідомості методом суцільної вибірки було дібрано та проаналізовано 100 дефініцій із наукових та навчально-наукових українсько- та російськомовних видань, серед яких 22 наукові статті, 14 монографій, 54 дисертації та автореферати, 3 словники та енциклопедії, 7 підручників та посібників. В рамках проведеного аналізу було виділено 8 смислових компонентів, що так чи інакше характеризують сутність досліджуваного поняття: 1) когнітивний; 2) лінгвістичний; 3) комунікативний; 4) культурний; 5) етнічний; 6) історичний; 7) соціальний; 8) психологічний.

Дослідження виявило, що абсолютна більшість визначень містять два основних компоненти – когнітивний та лінгвістичний, у той час як інші представлені значно меншою мірою. Водночас близько чверті варіантів трактувань містять культурний та соціальний компоненти, приблизно п'ята частина – психологічний. З цього випливає, що мовна свідомість представляє собою поняття, сутнісне наповнення якого не вичерпується змістом понять «мова» та «свідомість», а включає також низку індивідуально-особистісних та суспільно значущих параметрів. Таким чином, ми пропонуємо наступне визначення: мовна свідомість – це опосередкована культурою когнітивна свідомість, що забезпечує механізми оперування мовою. Отже, мовна свідомість постає як культурно обумовлений феномен, що включає, зокрема, національно та соціально обумовлені характеристики. З наведеного визначення випливає, що мовна свідомість постає як культурно обумовлений феномен, що включає, зокрема, національно та соціально обумовлені характеристики. Цей факт особливо важливий при гуманітарних дослідженнях етнокультурної специфіки.

Ключові слова: мовна свідомість, контент-аналіз, класифікація, компонент, дефініція.

A review of scientific sources allows us to state that the existing interpretations of linguistic awareness are quite diverse. Therefore, it is necessary to systematize these definitions, which will allow, in turn, basing further linguistic developments on clearly defined initial concepts. The specified systematization can be carried out using such a qualitative and quantitative research method as content analysis. In order to find out the specifics of the concept of linguistic awareness, 100 definitions from scientific and educational Ukrainian- and Russian-language publications, including 22 scientific articles, 14 monographs, 54 dissertations and abstracts, 3 dictionaries and encyclopedias, and 7 textbooks and manuals, were selected and analyzed using the continuous sampling method. As part of the analysis, 8 semantic components were identified, which in one way or another characterize the essence of the studied concept: 1) cognitive; 2) linguistic; 3) communicative; 4) cultural; 5) ethnic; 6) historical; 7) social; 8) psychological.

The study found that the absolute majority of definitions contain two main components – cognitive and linguistic, while others are represented to a much lesser extent. At the same time, about a quarter of interpretation options contain cultural and social components, approximately a fifth – psychological. It follows from this that linguistic awareness is a concept whose essential content is not limited to the content of the concepts "linguistic" and "awareness", but also includes a number of individually-personal and socially significant parameters. Thus, we offer the following definition: linguistic awareness is culturally mediated cognitive awareness that provides mechanisms for language operation. Therefore, linguistic awareness appears as a culturally determined phenomenon, which includes, in particular, nationally and socially determined characteristics. It follows from the given definition that linguistic awareness appears as a culturally determined phenomenon, which includes, in particular, nationally and socially determined characteristics. This fact is especially important in humanitarian studies of ethno-cultural specificity.

Key words: linguistic awareness, content analysis, classification, component, definition.

Постановка проблеми. Мовна свідомість є психолінгвістичним феноменом, який, з одного боку, є досить уживаним у сучасній науці, а з іншого боку – досі не має загальноприйнятого визначення. Як зазначає П. Селігей, така ситуація склалася не випадково: без цього поняття «важко пояснити факти мовної поведінки окремих осіб і національних спільнот, з'ясувати зовнішні при-

чини багатьох мовних змін – від непримітних епізодів з історії літературних мов і аж до «мовних революцій». Але вірогідно оцінити теоретичну значущість поняття мовної свідомості поки що важко, бо воно й досі залишається порівняно новим і недостатньо опрацьованим. У курсах загального мовознавства та соціолінгвістики, в багатьох довідкових виданнях його голі шукати.

Немає ні цілісної теорії, ні єдиного розуміння мовної свідомості, бо різні дослідники вкладають у це поняття різний зміст» [9, с. 7]. Таким чином, виявлення принципової сутності мовної свідомості є одним із важливих завдань сучасної лінгвістичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для з'ясування особливостей поняття мовної свідомості методом суцільної вибірки було дібрано та проаналізовано 100 дефініцій із наукових та навчально-наукових українсько- та російськомовних видань, серед яких 22 наукові статті, 14 монографій, 54 дисертації та автореферати, 3 словники та енциклопедії, 7 під-

ручників та посібників. В межах даної статті ми навели 10 зі 100 дефініцій, що ілюструють підходи до визначення мовної свідомості (таблиця 1).

Постановка завдання. Огляд наукових джерел дозволяє стверджувати, що наявні тлумачення мовної свідомості дуже різноманітні, з різним набором складових та різними акцентами. Отже, необхідною є систематизація цих визначень, що дозволить, у свою чергу, ґрунтувати подальші лінгвістичні дослідження на чітко визначених вихідних поняттях. На наш погляд, для подібної систематизації доречно залучити такий якісно-кількісний метод дослідження, як

Таблиця 1

Дефініції поняття «мовна свідомість»

№	Автор, джерело	Зміст концепту
1	Бацевич Ф. С. [1, с. 151]	Мовна свідомість – рівень свідомості учасників міжособистісної і міжкультурної комунікації, на якому образи, уявлення, мисленнєві структури отримують мовне оформлення, тобто поєднуються з елементами мовного коду
2	Бибик С. П. [2, с. 77]	Мовна свідомість – це частина суспільної свідомості – моральної, етичної, національної, правової, екологічної, історичної, естетичної, політичної, релігійної тощо, репрезентованої в усній та писемній мовній практиці
3	Гнатюк Л. П. [3, с. 7]	Під мовною свідомістю розуміємо історично зумовлену сукупність образів свідомості, втілених в інваріантних та варіативних мовних знаках, притаманних певній епосі
4	Карасик В. И. [4, с. 70]	Языковое сознание – коллективное и индивидуальное активное отражение опыта, зафиксированного в языковой семантике
5	Красильникова Е. В. [5, с. 9]	Языковое сознание – вербально оформленное отражение действительности в сознании как вербализованная форма существования когнитивного сознания человека разумного, человека говорящего, общающегося, человека как социального существа, как личности
6	Кудрук Г. Н. [6, с. 7]	Языковое сознание – комплекс вербально овнешненных (психических) образов сознания, фиксирующих представления носителей культуры об объектах и явлениях, о человеке, его действиях и состояниях
7	Михалева М. В. [7, с. 7–8]	Языковое сознание – это образы сознания, представляемые языковыми средствами (отдельными лексемами, словосочетаниями, фразеологизмами, текстами, ассоциативными полями и ассоциативными тезаурусами) как знания, формируемые самими субъектами преимущественно в ходе речевого общения, и чувственные знания, возникающие в сознании в результате переработки перцептивных данных, полученных от органов чувств в предметной деятельности. Языковое сознание детерминировано этнически и социально
8	Сабуркина Н. В. [8, с. 5]	Языковое сознание – овнешненные перцептивные и концептуальные знания о каком-либо фрагменте цельного образа мира, которые складываются под воздействием культуры и обогащаются в течение всей жизни человека
9	Сорока Т. В. [10, с. 6]	Під терміном «мовна свідомість» розуміється сукупність образів, матеріалізованих мовними знаками. Термін підкреслює об'єднання, злиття головних складників мовної діяльності: психічного й лінгвістичного елементів. Носієм мовної свідомості як етнолінгвокультурного феномена, у якому знаходить відображення національний образ світу, є особистість мовця, тобто людина, що існує в мовному просторі – у спілкуванні, у значеннях мовних одиниць і смислах текстів, у стереотипах поведінки, зафіксованих у мові, яка, у свою чергу, об'єднує людей в етнічну спільноту через концепти
10	Яковлев А. А. [11, с. 62]	Языковое сознание – это психолингвистическое понятие, описывающее общие черты языка как достояния группы людей в его зависимости от внешних условий (профессия, возраст, социальное положение и т.д.), а также обобщенное отражение в нем отношения этих людей (упорядоченного, т.е. регулярно проявляющегося, или неупорядоченного) к этим условиям или конкретным их составляющим (предметам действительности)

контент-аналіз. Таким чином, метою даної статті є типологізація і класифікація тлумачень поняття «мовна свідомість» шляхом контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації задуму методом суцільної вибірки було дібрано та проаналізовано 100 дефініцій із наукових та навчально-наукових українсько- та російськомовних видань, серед яких 22 наукові статті, 14 монографій, 54 дисертації та автореферати, 3 словники та енциклопедії, 7 підручників та посібників. В рамках здійсненого аналізу було виділено 8 смислових компонентів, що так чи інакше характеризують сутність поняття «мовна свідомість»: 1) когнітивний; 2) лінгвістичний; 3) комунікативний; 4) культурний; 5) етнічний; 6) історичний; 7) соціальний; 8) психологічний.

Когнітивний компонент представлений такими характеристиками, як: 1) частина свідомості; 2) процеси розуміння, зберігання та породження мовленнєвих витворів; 3) психічний процес оволодіння значеннями слів; 4) знання людини про світ; 5) образи свідомості, що формуються та втілюються за допомогою мовних засобів; 6) сукупність перцептивних та концептуальних знань про об'єкт реального світу; 7) когнітивний феномен та концептуальний простір; 8) знання, що використовуються при конструюванні, сприйнятті та зберіганні мовних повідомлень; 9) відображення у психіці предметного світу; 10) специфіка світосприйняття та світорозуміння тощо.

Лінгвістичний компонент відображується у таких визначеннях: 1) механізми мовної (мовленнєвої) діяльності; 2) процес номінації; 3) взаємодія мовних одиниць; 4) використання слів національної мови у мовній діяльності; 5) специфічні риси мови; 6) словесні асоціації респондентів; 7) мовна оформленість образів, уявлень та розумових структур; 8) реалізація суспільної свідомості в усній та письмовій мовній практиці; 9) втілення образів свідомості в інваріантних та варіативних мовних знаках; 10) опосередкований мовою образ світу тощо.

Комунікативний компонент описується за допомогою наступних параметрів: 1) процес комунікації; 2) міжособистісна комунікація; 3) інтерактивна взаємодія людей; 4) фундамент ефективної комунікації; 5) мовна поведінка, що визначається комунікативною ситуацією; 6) вдосконалення навичок комунікації у різних сферах; 7) вибір та використання мовних засобів у процесі комунікації тощо.

Культурний компонент міститься у таких характеристиках: 1) особливості культури людського колективу; 2) система зв'язку слів у свідо-

мості, яка визначається національною культурою; 3) просторово-часовий вимір національної культури; 4) знання носія культури; 5) мовленнєва поведінка, що визначається культурним статусом; 6) рівень мислення, що зберігає відомості про особливості культури; 7) обумовленість культурою, тобто. способом життя, видом та способом діяльності; 8) культурно зумовлений інваріантний образ світу; 9) знання, що формуються під впливом культури; 10) культурні цінності та доміанти тощо.

Етнічний компонент втілюється у наступних визначеннях: 1) національна самоідентифікація особистості; 2) універсальний спосіб єднання етносу; 3) етнічно детермінований взаємовплив мови, культури та мислення; 4) моделі мислення різних народів; 5) етнічна детермінованість свідомості; 6) особливості національної культури та національної психології; 7) національний образ світу; 8) об'єднання в етнічну спільноту через концепти; 9) етнічний досвід пізнання; 10) формування національної (само)свідомості людини та соціуму тощо.

Історичний компонент представлений такими характеристиками, як: 1) відображення історичного досвіду; 2) динамічне явище, що змінюється з часом від одного покоління до іншого; 3) історична обумовленість образів свідомості; 4) належність мовних знаків певній епосі тощо.

Соціальний компонент відображується у наступних визначеннях: 1) відображення соціального досвіду; 2) особливості суспільного життя людського колективу; 3) вплив засобів масової інформації; 4) вплив соціальних та політичних перетворень у суспільстві; 5) цілісна соціальна свідомість; 6) соціальна детермінованість свідомості; 7) мовленнєва поведінка, що визначається соціальною приналежністю; 8) груповий досвід пізнання; 9) схема освоєння соціальної реальності; 10) формування суспільної (само)свідомості людини та соціуму тощо.

Психологічний компонент втілюється у таких визначеннях: 1) установки, інтенції, емоції, бажання людей; 2) емоційно-експресивні механізми породження, розуміння та збереження мови у свідомості; 3) діяльність механізмів рефлексії; 4) чуттєві знання, отримані від органів чуття у предметній діяльності; 5) мовленнєва поведінка, що визначається психологічним типом; 6) емоційно-оціночне та наукове осмислення (рефлексія); 7) активізація уваги, мислення, пам'яті, уяви та волі; 8) стереотипи поведінки; 9) індивідуальний досвід пізнання; 10) психологічна реальність виявлених фактів тощо.

Таблиця 2

Представленість компонентів дефініцій поняття «мовна свідомість»

№	Ког	Лінгв	Ком	Культ	Етн	Іст	Соц	Псих
1								
2								
3								
4								
5								
6								
7								
8								
9								
10								

Кожне зі 100 визначень ми розглянули як таке, що містить або не містить виділені 8 компонентів (таблиця 2).

Так, у першому визначенні представлені такі компоненти, як когнітивний, лінгвістичний, комунікативний та культурний; у другій дефініції представлені когнітивний, лінгвістичний, етнічний, історичний та соціальний компоненти; у третьому визначенні містяться когнітивний, лінгвістичний та історичний компоненти; у четвертій дефініції представлені когнітивний, історичний та соціальний компоненти; п'яте визначення містить когнітивний, лінгвістичний, комунікативний, соціальний та психологічний компоненти; шоста дефініція базується на когнітивному, лінгвістичному, культурному та психологічному компонентах; у сьомому визначенні представлені когнітивний, лінгвістичний, комунікативний, етнічний, соціальний та психологічний компоненти; восьма дефініція характеризується наявністю когнітивного, культурного та історичного компонентів; у дев'ятому визначенні зафіксовано

когнітивний, лінгвістичний, комунікативний, культурний, етнічний, соціальний та психологічний компоненти; десята дефініція базується на лінгвістичному, соціальному та психологічному компонентах.

Контент-аналіз 100 дібраних нами визначень виявив, що когнітивний компонент представлений у 95% визначень, лінгвістичний – у 90%, комунікативний – у 15%, культурний – у 25%, етнічний – у 13%, історичний – у 6%, соціальний – у 23%, психологічний – у 18% (рисунком 1). Таким чином, абсолютна більшість визначень містять два основних компоненти – когнітивний та лінгвістичний, у той час як інші представлені значно меншою мірою. Водночас близько чверті варіантів трактувань містять культурний та соціальний компоненти, приблизно п'ята частина – психологічний. З цього випливає, що мовна свідомість – поняття, сутнісне наповнення якого не вичерпується змістом понять «мова» та «свідомість», а включає також низку індивідуально-особистісних та суспільно значущих параметрів.

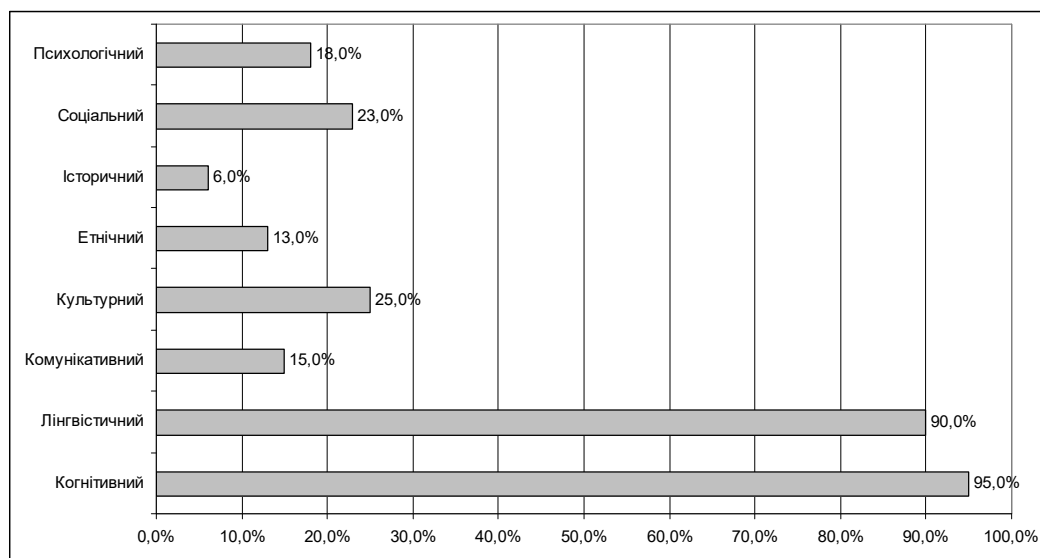

Рис. 1. Розподіл компонентів у дефініціях поняття «мовна свідомість»

Висновки. На наш погляд, мовна свідомість є чимось більшим, ніж певною частиною когнітивної свідомості, що функціонує за допомогою мовних засобів. Точніше, це твердження потребує доповнення: мовне оформлення когнітивних структур здійснюється не прямо, а опосередковано, при цьому проміжною ланкою є загальнокультурна складова етносу. Таким чином, ми пропонуємо наступне визначення: *мовна свідомість – це опосередкована культурою когнітивна свідомість, що забезпечує механізми*

оперування мовою. З наведеного визначення випливає, що мовна свідомість постає як культурно обумовлений феномен, що включає, зокрема, національно та соціально обумовлені характеристики. Цей факт особливо важливий при гуманітарних дослідженнях етнокультурної специфіки. Ми вважаємо, що отримані результати дозволять у подальшому викристалізувати визначення поняття мовної свідомості з урахуванням ступеня вираженості того чи іншого компоненту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. К. : Довіра, 2007. 205 с.
2. Бибик С. П. Мовна свідомість і стилі спілкування в повсякденні. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки.* 2015. Вип. 38. С. 77–81.
3. Гнатюк Л. П. Мовна свідомість і мовна практика Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. К., 2011. 37 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477 с.
5. Красильникова Е. В. Функционирование концепта «воля» в русском и английском языковом сознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Уфа, 2010. 22 с.
6. Кудрук Г. Н. Отражение образа профессионала в языковом сознании: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Челябинск, 2008. 22 с.
7. Михалева М. В. Структура и содержание концепта «брак / marriage» в языковом сознании русских и американцев: автореф. дис. ... канд. филол. наук. Курск, 2009. 19 с.
8. Сабуркина Н. В. Общее и специфическое в структуре языкового сознания славян (на материале русского, белорусского, украинского, болгарского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 2005. 24 с.
9. Селігей П. О. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання. К. : Києво-Могилянська академія, 2012. 118 с.
10. Сорока Т. В. Концепти «дім» і «родина» в російській, англійській та французькій мовній свідомості: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2006. 23 с.
11. Яковлев А. А. «Языковое сознание» и «языковая картина мира»: совместимость понятий. *Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация.* 2018. Т. 16. №2. С. 57–69.

УДК 81'373.423:398.6=111=161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.25.1.41>

THE STRUCTURAL FRAMEWORK FOR THE RIDDLE DEFINITION

СТРУКТУРНИЙ АСПЕКТ У ВИЗНАЧЕННІ ЗАГАДКИ

Luhechko T.M.,

orcid.org/0000-0002-2434-6079

Candidate of Philological Sciences,

*Associate Professor at the Department of English Language Practice and Teaching Methods
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University*

The article deals with the analysis of a riddle as a two-component structural unit with interdependent constituent elements. The issue of the riddle definition vagueness is studied considering its genre characteristics within different cultures. The evolution of the riddle definition is analysed within the cognitive and structural aspects of its research.

At the initial stage of its evolution, when riddles served as a means of identifying the social status of the addressee, the answer was more independent of the descriptive part. The decoding procedure then depended not on the mental abilities of the recipient, but on his experience, that is, on knowing the correct answer in advance. The mechanism of formation of